

בז' במרחשוון – שואלים על הגשמים

משנה מסכת תענית פרק א

משנה א: מאימתי מזכירין גבורת גשמים? רבי אליעזר אומר: מיום טוב הראשון של חג.¹ רבי יהושע אומר: מיום טוב האחרון של חג. אמר לו רבי יהושע: הואיל ואין הגשמים אלא סימן קללה בחג,² למה מזכיר? אמר לו רבי אליעזר: אף אני לא אמרתי לשאול, אלא להזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם בעונתו. אמר לו: אם כן לעולם יהא מזכיר.³

משנה ב: אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים.⁴ רבי יהודה אומר: העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג - האחרון מזכיר, הראשון אינו מזכיר.⁵ ביום טוב הראשון של פסח - הראשון מזכיר, האחרון אינו מזכיר.⁶ עד אימתי שואלין את הגשמים? רבי יהודה אומר: עד שיעבור הפסח. רבי מאיר אומר: עד שיצא ניסן, שנאמר: "וירד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון" (יואל ב כג).⁷

משנה ג: בשלושה במרחשוון שואלין את הגשמים. רבן גמליאל אומר: בשבעה בו, חמישה עשר יום אחר החג, כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת.⁸

מסכת תענית דף ד עמוד ב

"רבי יהודה אומר העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג - האחרון מזכיר הראשון אינו מזכיר" ...⁹ אמר רבי אסי אמר רבי יוחנן: הלכה כרבי יהודה. אמר ליה רבי זירא לרבי אסי: ומי אמר רבי יוחנן הכי? והתנן: בשלושה במרחשוון שואלין את הגשמים, רבן גמליאל אומר: בשבעה בו. ואמר רבי אלעזר: הלכה כרבן גמליאל! ... לא קשיא; כאן - לשאול, כאן - להזכיר.¹⁰ והאמר רבי יוחנן: במקום ששואל מזכיר! - ההוא להפסקה איתמר.¹¹ - והאמר רבי יוחנן: התחיל להזכיר - מתחיל לשאול, פסק מלשאול - פוסק מלהזכיר!¹² - אלא לא

¹ סתם חג כידוע הוא חג הסוכות החותם את חגי תשרי, את העונה החקלאית ונשלשה בו השמחה וזכה לכינוי [זמן שמחתנו](#). (אבל כשאומרים את הכלל בלוח השנה: לא אד"ו ראש ולא בד"ו חד, הכוונה ב"חג" שם היא לפסח).

² כלשון המשנה במסכת סוכה פרק ב משנה ט על ירידת גשמים בסוכות: "משלו משל למה הדבר דומה? לעבד שבא למזוג כוס לרבו ושפך לו קיתון על פניו". ומוסיפה גמרא: "אי אפשר בשימושך".

³ מסכת תענית פותחת בדין הזכרת גבורת גשמים, היינו אמירת "משיב הרוח ומוריד הגשם" בברכה השנייה של תפילת עמידה היא ברכת גבורות (ומחזירה אותנו קצת לאווירה של חג הסוכות אחר כותלנו). המילה האחרונה במשנה היא של ר' יהושע והלכה כמותו, אבל באמת, נראים דבריו של ר' אליעזר שמבחין בין הזכרת הגשמים ובין שאלת הגשמים, היינו הבקשה לגשם בברכת השנים (הוספת "ותן טל ומטר לברכה" כמנהג האשכנזים, או ברכת שנים מיוחדת לחורף כמנהג הספרדים). מה עוד שכל חג הסוכות הוא באווירה של מים וגשם ופיוטים רבים בחג (בהושענות) מזכירים את הגשם. וניסוח המים בחג בבית המקדש. ואלה בדיוק דברי ר' אליעזר: "אף אני לא אמרתי לשאול אלא להזכיר ... בעונתו". אז מה עונה לו ר' יהושע?

⁴ זה משפט מפתח לנושא שלנו, אלא שיש קושי במיקומו דווקא כאן בפתיחת משנה ב. אפשרות אחת, שהגמרא מציעה, הוא שמשפט זה שייך למשנה הראשונה ובא לחזק את שיטת ר' יהושע שמזכירין את הגשם ביום טוב האחרון ולא הראשון. ולמרות שהמשנה אומרת: "אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים", הכוונה היא להזכרה ולא לשאלה. אפשרות אחרת, שהגמרא מציעה, היא שהמשנה מקדימה כאן את משנה ג אליה אנחנו חותרים. אפשרות שלישית, נראה להלן.

⁵ בעל מוסף - האחרון - מזכיר מוריד הגשם. בעל שחרית - הראשון - עדיין אומר מוריד הטל.

⁶ בעל שחרית - הראשון - עדיין אומר מוריד הגשם. בעל מוסף - האחרון - אינו מזכיר, היינו אומר מוריד הטל.

⁷ מוזר שהמשנה מקדימה את הדין של "עד מתי שואלים על הגשם" לפני הדין "מאימתי שואלים על הגשמים". האם משום שכבר אמרה לעיל: "אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים" והשאיפה לכל מקום לקבוע את זמנו? ועכ"פ, לגבי הפסקת שאלת הגשמים אין אנו נוהגים לא כר' מאיר ולא כר' יהודה, משום שההלכה היא כר' יהודה שמפסיקים להזכיר גבורת גשמים ביום טוב הראשון של פסח ואין מקום להמשיך ולשאול על הגשמים אם הפסיקו להזכיר גבורת גשמים. וכמאמר הגמרא: "בשלמא תחילתו מזכיר - הזכרה ריצוי שאלה היא, אלא בסופו, מאי ריצוי שאלה יש כאן?" ועל הפסוק שר' מאיר מביא כסיוע לשיטתו מספר יואל, שאירע לאחר מכת הארבה הקשה המתוארת בפרק ב שם, הרחבנו לדון דברינו [רביעות היורה](#).

⁸ הגענו לנושא שלנו. המועד שמציעה המשנה להתחלת השאלה (הבקשה) על הגשמים הוא ג' בחשוון, אך רבן גמליאל מאחר לז' בחשוון על מנת לתת זמן מספיק, 15 יום, לאחרון עולי הרגל שבא לחוג את חג הסוכות בירושלים, לשוב לביתו ליד נהר פרת.

⁹ דלגנו פה על קטע שלם בגמרא שמעמת את דברי ר' יהודה אלה עם המשך משנה ב הנ"ל לגבי הדין עד מתי שואלים על הגשמים. ואנחנו רוצים להתמקד בדין **מאימתי** שואלים על הגשמים.

¹⁰ הגמרא מעמתת את דברי ר' יהודה בראש משנה ב עם דין שאלת גשמים במשנה ג והתירוץ הוא פשוט למדי: שם מדובר על הזכרה וכאן על שאלה. בדומה לדברי ר' אליעזר במשנה א. תירוץ הוא כה פשוט עד שנדרש להבין מה בכלל הייתה השאלה (ההווה אמיןא). מסתבר שהפרדה בין הזכרת גשמים ושאלת הגשמים לא הייתה מקובלת על כולם ומחזירה אותנו לתשובתו של ר' אליעזר לר' יהושע במשנה בה פתחנו שאלה היא היסוד להפרדה זו. יש מי שקיבל את העקרון של ר' אליעזר.

¹¹ כשכמפסיקים בסוף החורף לומר משיב הרוח מפסיקים בו בזמן גם לשאול על הגשמים, כפי שכבר ראינו לעיל.

¹² הזכרת הגשמים ושאלתם הולכים ביחד בין בהפסקה ובין בהתחלה! זו שיטת ר' יוחנן שלכאורה היא כנגד המשנה לעיל!

קשיא: הא - לן, הא - להו. מאי שנא לדידן - דאית לן פירי בדברא,¹³ לדידהו נמי - אית להו עולי רגלים! - כי קאמר רבי יוחנן בזמן שאין בית המקדש קיים. - השתא דאתית להכי הא והא לדידהו, ולא קשיא: כאן - בזמן שבית המקדש קיים, כאן - בזמן שאין בית המקדש קיים.¹⁴

מסכת בבא מציעא דף כח עמוד א

משנה: ועד מתי חייב להכריז? עד כדי שידעו בו שכניו, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: שלש רגלים, ואחר הרגל האחרון שבעה ימים, כדי שילך לביתו שלשה ויחזור שלשה ויכריז יום אחד.¹⁵

גמרא: ... ורמינהו: בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים, רבן גמליאל אומר: בשבעה בו חמישה עשר יום אחר החג, כדי שיגיע אחרון שבארץ ישראל לנהר פרת!¹⁶ - אמר רב יוסף: לא קשיא: כאן - במקדש ראשון, כאן - במקדש שני. במקדש ראשון, דנפיש ישראל טובא, דכתיב בהו: "יהודה וישראל רבים כחול אשר על הים לרוב" (מלכים א ד כ) - בעינן כולי האי. במקדש שני דלא נפיש ישראל טובא ... - לא בעינן כולי האי.¹⁷ - אמר ליה אביי: ... אפכא מסתברא: מקדש ראשון דנפיש ישראל טובא, דמצוות עלמא, ומשתכחי שיירתא דאזלי בין ביממא ובין בליליא - לא בעינן כולי האי, וסגי בתלתא יומא. מקדש שני, דלא נפיש ישראל טובא ולא מצוות עלמא, ולא משתכחי שיירתא דאזלי בין ביממא ובין בליליא - בעינן כולי האי.¹⁸ רבא אמר: לא שנא במקדש ראשון ולא שנא במקדש שני, לא הטריחו רבנן באבידה יותר מדאי.¹⁹

מסכת תענית דף י עמוד א

¹³ פירות בשדה.

¹⁴ את הסתירה בין דברי ר' יוחנן והמשנה מציעה הגמרא לתרץ באחת משתי דרכים. הראשונה, שיש הבדל בין בבל וארץ ישראל. בבבל מפסיקים בין הזכרת הגשמים שהיא ביום טוב האחרון ובין "טל ומטר" 15 יום מאוחר יותר, כדין המשנה, משום שיש להם פירות בשדה (ואינם כה תלויים בגשם). ומה שאמר ר' יוחנן "התחיל להזכיר - מתחיל לשאול" הוא בארץ ישראל שבה שואלים מיד באסרו חג (בחג עצמו אי אפשר לשאול כי אין ברכת השנים בתפילת החג). לפי אפשרות זו המשנה שנכתבה בארץ ישראל מבטאת את דין בבל!! אפשרות שנייה היא שההבדל הוא בין הזמן שבית המקדש היה קיים ועולי רגל באים לירושלים (הייתה כנראה עלייה לרגל גם אחרי החורבן אבל במספרים מאד קטנים) שזה דין המשנה, ובין המצב לאחר החורבן שבו למרות שאפשר היה לומר "מהרה ייבנה בית המקדש", ביטל ר' יוחנן, מראשי חכמי ארץ ישראל בתקופת האמוראים, את ההפסקה בין הזכרת הגשמים ושאלת הגשמים וממילא גם את תאריך ז' בחשוון. מיד באסרו חג היו שואלים על הגשמים, בין בבבל ובין בארץ ישראל. מגמרא זו הסיקו ראשונים, ריטב"א, רמב"ן ואחרים שבימינו יש לשאול על הגשמים מיד לאחר החג.

¹⁵ המשנה דנה בדין הכרזה על אבידה שיש בה סימנים וניתן לאמת את בעל האבידה (שמן הסתם גם יחפש אחריה ולא ימהר להתייאש ממנה). ר' מאיר אינו נותן זמן קבוע, אלא עד שידעו כל אנשי הסביבה בה נמצאה האבידה. ר' יהודה מחמיר למדי ומתמקד באבידה שאבדה בירושלים (שאם לא נמצא בזמן קצר בעל האבידה יש לחשוב שהיא אבדה למי שבא לחוג את הרגל בירושלים) וקובע שצריך להכריז עליה ברצף של שלושה רגלים (בהנחה שעולי הרגל באו לפחות לחג אחד מהשלושה) ולתת עוד שבעה ימים אחרי החג האחרון כדי שמי ששמע את ההכרזה יוכל לחזור לביתו ולבדוק אם החפץ שהוכרז אכן אבד לו ולחזור לירושלים ולתת סימנים ולקבל את האבידה. מה זה קשור לנושא שלנו?

¹⁶ משמע שמתחשבים במי שהמרחק שלו מירושלים הוא מהלך 15 יום ולא שלושה ימים.

¹⁷ המשנה על שאלת הגשמים, שנותנת פסק זמן של 15 יום מהזכרת הגשמים עד לשאלת הגשמים, מכוונת למציאות של עולי רגל רבים שבאים גם ממקומות מרוחקים, כפי שהיה בבית ראשון (והוא הדין גם בדין אבידה). אבל המשנה של אבידה שמסתפקת בשלושה ימים (שבעה עם חזור והכרזה) מכוונת לתקופה של מיעוט עולי רגל, כפי שהיה בבית שני (בוודאי בראשיתו), שבאים ממקומות קרובים וסמוכים לירושלים (וכך אולי יהיה גם בדין שאלת גשמים).

¹⁸ ההפך אומר אביי, כשיש עולי רגל מרובים, כמו בימי בית ראשון, השיירות מצויות ויוצאות ביום ובלילה ויש תנועה עירה, מספיק שלושה (שבעה) ימים. אבל בבית שני בו היה מיעוט עולי רגל והתעכבו עד שיצאה שיירה גדולה שהיא גם בטוחה יותר, צריך הפסקה של חמישה עשר יום. המשותף לשתי דעות אלה, של רב יוסף ושל אביי הוא ראשית שיש קשר מעניין בין דין אבידה ושאלת גשמים; ושנית, שאפשר שבשניהם תשתנה ההלכה בהתאם למציאות כמות עולי הרגל, אמצעי התחבורה (מטוסים בימינו), הבטיחות בדרכים וכו'. גם מגמרא זו אפשר היה לחשוב שז' בחשוון איננו 'תאריך מוחלט'.

¹⁹ רבא פשוט מפריד בין דין אבידה שבו לא רצו להטריח יותר מדי את מוצא האבידה ובין דין שאלת גשמים שבו ימתינו עוד כמה ימים לשאלת הגשמים (ויזכו לחורף מבורך).

גמרא. אמר רבי אלעזר: הלכה כרבן גמליאל.²⁰ תניא, חנניה אומר: ובגולה עד ששים בתקופה.²¹ אמר רב הונא בר חייא אמר שמואל: הלכה כחנניה.²² ... איבעיא להו: יום ששים פְּלַפְנִי ששים, או פְּלַאֲחַר ששים? - תא שמע; רב אמר: יום ששים כלאחר ששים, ושמואל אמר: יום ששים כלפני ששים. אמר רב נחמן בר יצחק, וסימנך: עילאי בעו מיא, תתאי לא בעו מיא. אמר רב פפא: הלכתא, יום ששים כלאחר ששים.²³

רא"ש מסכת תענית פרק א סימן ד (דף י ע"א)

ותמה אני למה אנו נוהגין כבני גולה בהא. נהי דהש"ס שלנו בבלי,²⁴ מכל מקום דבר התלוי בארץ אם בבל היתה מצולת מים ולא היו צריכות למים, כל הארצות צריכין למים במרחשון, למה נאחר השאלה עד ששים לתקופה? והדבר ידוע אם לא היה מטר יורד עד ששים לתקופה היה הזרע אבד ולמה לא נעשה כמשנתנו. ובפרובינצא ראיתי שהיו שואלין את הגשמים במרחשון וישר מאד בעיני.²⁵

תלמוד ירושלמי מסכת תענית פרק א הלכה ג

מתניתין: בגי' במרחשון שואלין את הגשמים. רבן גמליאל אומר: בזי' בו - חמישה עשר יום אחר החג כדי שיגיע האחרון שבישראל לנהר פרת.

גמרא: מתניתא דר' מאיר.²⁶ דתני: ²⁷ אי זהו זמנה של רביעה? ²⁸ ר' מאיר אומר: הפְּפִיָּה בשלשה והבינונית בשבעה והפְּפִיָּה בשבעה עשר. ר' יהודה אומר: הבכירה בשבעה והבינונית בשבעה [עשר] והאפילה בעשרים

²⁰ שמתחילים לשאול על הגשם בז' בחשוון כפי שכבר הזכרנו.

²¹ נראה שגמרא זו בבבלי מאוחרת לגמרא שראינו לעיל בדף ד וקובעת, בסופו של דבר, דין מיוחד לבבל (בפעם השנייה), כנראה גם בריחוק רב מתקופת בית המקדש ועלייה לרגל. בארץ ישראל נשאר המנהג של ז' בחשוון (או כבר באסרו חג) גם כשפסקו עולי הרגל אולי במעין "זכר למקדש" ו"מהרה ייבנה בית המקדש", אך יושבי הפרת, החידקל וארץ שנער המשופעים במים ואינם תלויים כ"כ בגשם כמו בארץ ישראל (תלויים בגשם שיורד בטורקיה), אינם ממחרים לשאול על הגשמים, גם לא מתוך הזדהות עם ארץ ישראל, וקבעו זמן לעצמם, שמתאים יותר למציאות האקלים והחקלאות שלהם, זמן שגם לא תלוי בלוח העברי, אלא רק בלוח השמש, והוא: "שישים יום אחר התקופה". התקופה היא תקופת תשרי שחלה ביום השוויון הסתווי של היום והלילה שהוא 23 בספטמבר (בלוח האסטרונומי של ימינו). לפי זה יום שאלת הגשמים בבבל צריך להיות 22-23 בנובמבר, כפי שלמשל נזכר בספר אבודרהם בערך שמונה עשרה ברכת השנים (שמודע גם לעיבור השנה הכללית של פברואר 29 יום כל ארבע שנים). מבבל פטש המנהג לכל תפוצות הגולה (לא בלי וויכוחים ודעות שונות כגון שיטת הרא"ש שנראה להלן). למעשה נוהגים היום בחו"ל לשאול על הגשמים ב- 4-5 בדצמבר. כנראה בשל הסטת לוח השנה הנוצרי ב- 11 יום קדימה בתיקון הגריגוריאני במאה ה- 16, בעוד שמנהג בבל המוזכר כאן בשם חנניה מבוסס על חישוב התקופות שעשה האמורא שמואל. הרוצה להעמיק בנושא יפנה לערך [ארבע התקופות](#) בויקיפדיה ומשם למקורות אחרים. ראה גם [שאלת הגשמים בארץ ובחו"ל](#) באתר ישיבה ו**סקירה מפורטת של הנושא ע"י חיים סימון** באתר דעת. ומקצת מהדברים הבאנו גם אנו בדברינו [תקופת טבת ולילותיה](#) בפרשת ויגש.

²² שמואל האמורא, בן דורו וכן זוגו ללימוד של רב (אבא אריא), אכן ראוי לפסוק בנושאים כאלה שהרי היה בקי בחכמת האסטרונומיה ועסק הרבה בחישובי הלוח וכונה בשל כך: "שמואל ירחינאה" (בבא מציעא פה ע"ב); ואף העיד על עצמו: "נהירין לי שבילי דשמיא כשבילי דנהרדעא, לבר מכוכבא דשבית דלא ידענא מאי ניהו" (ברכות נח ע"ב). שיטת רב אדא לחישובי לוח השנה מדויקת מזו של שמואל, אך עדיין שיטת שמואל נוהגת לגבי מועד שאלת גשמים בחו"ל וברכת החמה הנוהגת פעם ב-28 שנה (הפעם הבאה, כ"ג ניסן תשצ"ז). ראה אתר דעת בערך [תקופה](#).

²³ נחלקו רב ושמואל אם יום השישים לתקופה, בו עצמו, כבר שואלים על הגשמים או רק ביום שלאחריו. שמואל אומר: "יום שישי כלפי שישים" ורק ביום שלאחריו מתחילים לשאול על הגשמים בבבל ואילו רב אומר: "יום שישים כלאחר שישים" ובו עצמו מתחילים לשאול על הגשמים. (האם שנת 2000 היא חלק מהמאה העשרים או המאה ה-21?). ונפסק דווקא כרב ולא כשמואל והסימן שרב נחמן בר יצחק נותן הוא: העליונים (ארץ ישראל שנחשבת "גבוהה מכל הארצות" - עולים אליה, קידושין סט ע"א, ספרי דברים פיסקא כג) צריכים מים; התחתונים (בבל השוכנת במישור בין הנהרות) אינם צריכים מים. רב שלמד שנים רבות תורה בארץ ישראל (היה תלמידו של רבי יהודה הנשיא) מקדים ואילו שמואל שכל חייו חי בבבל - מאחר.

²⁴ שככלל הולכים להלכה כתלמוד הבבלי שנלמד ונשנה ולא כירושלמי שנפוג ונלמד פחות. אבל זה בדיני איסור והיתר,

²⁵ הנה כי כן היו שניסו להגביל את השיטה הבבלי של שאלת הגשמים ליום השישים לאחר תחילת תקופת תשרי, לבבל עצמה ולאפשר לכל מקום לעשות כפי שמתאים לו וככלל שקבעה הגמרא לעיל: "אין שואלים על הגשמים אלא סמוך לגשמים", או לפחות שינהגו תפוצות ישראל (חוץ מבבל שקבעה מנהג לעצמה) כמנהג ארץ ישראל - בז' במרחשון, כפי שעשו בפרובאנס. מה גם שראינו לעיל שעפ"י הגמרא בתענית דף ד בבבל עצמה הייתה תקופה שנהגו בז' בחשוון! אבל גברה שיטת בבל ונפוצה לכל פזורות ישראל ונדחק מועד שאלת הגשמים של המשנה לקרן זוית. עד שחידשו הבנים שבשו לגבולם. אולי זה הזמן להניח למנהג בבל ולחזור בכל תפוצות ישראל לז' בחשוון, למשנה ולארץ ישראל "אשר עיני ה' אלוהיך בה מראשית השנה וכו'".

²⁶ מי הוא התנא שסובר שבג' בחשוון מתחילים לשאול על הגשמים? - זה רבי מאיר. ולא רק בגלל שסתם משנה רבי מאיר, אלא בגלל שיטתו לגבי תקופת היורה שחלה בחודש חשוון, כפי שנראה להלן.

²⁷ "תניא" זו היא תוספתא מסכת תענית (ליברמן) פרק א הלכה ב. ויש שם נוסחאות שונות המבוססים על כתיב יד שונים, ואנחנו הולכים בדרכו של ליברמן בתוספתא ודפוס ש"ס וילנא המקובל, שמדובר ברביעה ראשונה, אבל במשמעות מורכבת כדלהלן.

²⁸ רביעה הוא הגשם הראשון, המרווה או רובע את הקרקע. את גשמי היורה הצפויים לרדת בתחילת החורף, במהלך חודש חשוון ותחילת כסלו, חלקו חכמי המשנה והתלמוד לשלוש תת-עונות, רביעות בלשונם. ראה דברינו [רביעות היורה](#).

ושלשה. ר' יוסה אומר: הבכירה בייז והבינונית בעשרים ושלשה והאפילה בשלושים יום, שכן מצאנו שאין היחידים מתחילין להתענות אלא בראש חדש כסליו.²⁹

תוספות יום טוב מסכת תענית פרק א

כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת - ... שהוא בצפונה של ארץ ישראל. כמו שכתב רש"י בתחילת ספר יהושע (ד) בפסוק: "מִהַמְדָּבָר וְהַלְבָּנוֹן הַזֶּה וְעַד־הַנֶּהָר הַגָּדוֹל נְהַרְפְּרֵת". וכן הוא בגמרא [קידושין] בפרק עשרה יוחסין.³⁰ ומפורש תמצא ביחזקאל סי' מ"ז ומ"ח בחלוקת א"י לעתיד ליי"ב שבטי ישראל באורך ממזרח למערב לכל שבט ושבט ורוחב לכל שבט ושבט בשהו כזה כן זה.³¹

תלמוד ירושלמי (ונציה) מסכת תענית פרק א הלכה ב

רבי אחא דרש בבית מדרשא, רבי ירמיה דרש בכנישתא דבולי:³² הלכה, מקום שמזכירין שואלין.³³ והא תנינן: "בשלושה במרחשון שואלין את הגשמים!" אמר רבי תנחום בר חייה: בשעת המקדש שאני.³⁴ תני אמר רבי יודה: לפי שבעולם הזה התבואה עושה לששה חדשים והאילן עושה לשנים עשר חדש. אבל לעתיד לבוא התבואה עושה לחדש אחד והאילן עושה לשני חדשים, מה טעמא? "לְחֹדֶשׁוֹ יִבְכְּרָ" (יחזקאל מזי ב).³⁵

שו"ת יביע אומר חלק י - אורח חיים סימן י

הנה ידוע כי הרמב"ן כותב, שבזמן הזה שאין עולי רגלים מצויים, בני ארץ ישראל הזקוקים למטר, שואלים את הגשמים החל ממוצאי יום טוב של שמיני עצרת³⁶ ... אלא דאנן לא קיימא לן כדעת הרמב"ן, אלא כדעת הר"י

²⁹ בארץ ישראל יש ציפייה לגשם ראשון (לשלוש רביעות של גשם ראשון) כבר במהלך חודש חשוון ואי לכך דחיית מועד שאלת הגשמים היא בעייתית. זאת ועוד, ראה תענית פרק א משנה ד שאם עד שבעה עשר בחשוון לא ירד גשם ראשון (רביעה ראשונה) כבר מתחילים להתענות! את שיטות התנאים השונות נוכל לסדר כך: ר' מאיר שאומר שזמנה של הרביעה הראשונה הוא ג' בחשוון הוא זה שאומר שבג' בחשוון מתחילים לשאול על הגשמים. הוא גם כנראה בעל הדעה שאם לא ירדו גשמים עד יז בחשוון, היחידים מתחילים להתענות. רבן גמליאל שסובר שבז' בחשוון מתחילים לשאול על הגשמים יסבור כנראה כמו ר' יהודה בתוספתא שרביעות היורה הן במועדים: ז, יז ו-כג בחשוון. ואולי גם כמו ר' יוסי (יוסה בלשון הירושלמי). אבל גם אם נסדיר את כל השיטות האלה, עדיין בולט העניין שיש כאן 'לחץ זמנים' על חודש חשוון. מחד גיסא מנסים להתחשב בעולי הרגלים ולדחות את מועד שאלת הגשמים. אולי גם להתחשב בחקלאי הארץ העסוקים עדיין באיסוף המאסף: הפירות המאוחרים שנותרו על העצים: רימונים, תאנים מאוחרות, ענבים שנותרו בכרם וזיתים (וכותנה בימינו). מאידך גיסא, יש ציפייה ליורה הראשון, לשלוש רביעות, ואם כל זה לא מתגשם (תרתי משמע), מיד מתחילים להתענות!

³⁰ ראה קידושין סוף דף ע"א עמוד ב, תחילת ע"ב עמוד א לגבי הגבול בין ארץ ישראל ובבל לעניין ייחסי משפחות. וגבול נחלת השבטים הצפוניים ביותר: דן, אשר, נפתלי מנשה, בצידו המזרחי מגיע עד הפרת (בקטע הצפוני שלו), עפ"י נבואת יחזקאל. ראה דעת מקרא ספר יחזקאל פרק מח ואטלס דעת מקרא עמוד 325. ראה גם תוספות מסכת סנהדרין דף יא עמוד א שעושה את החשבון הסימטרי של סוף החורף, ביכולת של היושבים בקצה ארץ ישראל המורחבת להגיע לחג הפסח, לגבי הדין שמעברים את השנה לצורך עולי הרגלים ואלה דבריו: "ומפני גליות ישראל שנועקרו ממקומן - משום דהנך דיתבי בא"י אין צריך לעבר, דאפילו האחרון יכול להגיע מר"ח ניסן עד פסח כדתיא פ"ק דתענית (דף י). גבי שאלת גשמים ט"ו יום אחר החג כדי שיגיע האחרון שבישראל לנהר פרת". לפי שיטות אלה, עולי הרגל שאנו מתחשבים בהם הם בעצם בני ארץ ישראל ולא אנשי בבל, מה גם שרובם גר מעבר לנהר פרת. ראה חידושי ריטב"א בבא מציעא כח ע"א שעושה חשבון שארץ ישראל לעתיד לבוא תהיה "ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה דהוו להו מאתים פרסאות לכל רוח לירושלים", והרי מהלך אדם בינוני ביום הוא עשרה פרסאות אז צריכים "עשרים יום עד נהר פרת". ותשובתו היא: "לאו קושיא היא, כי החוזרים לבתיהם מעולי רגלים ראוי להם לטרוח וללכת יותר ממהלך אדם בינוני שלא תתאחר שאלת הגשמים". היינו יש גבול עד כמה צריכה ארץ ישראל לאחר בשאלת הגשמים ולהתחשב בעולי הרגל! שיזדרזו קצת בהליכתם ובחזרתם.

³¹ אחד מבתי הכנסת המרובים שהיו באותה תקופה בטבריה. "בול" הוא מועצת העיר והחוקרים סבורים שבית כנסת זה, כנישתא דבולי, עמד בסמוך לבניין המועצה. ראה מאמר של [חיים חמיטובסקי בפורטל הדף היומי](#), וכן מאמר של [זאב וייס בתי כנסת עתיקים בטבריה ובחמת](#) באתר מט"ח.

³² ראה כמה שורות קודם שהכלל "מקום שמזכירין - שואלין" (שכאן הוא מקורו) נתפס בהתחלה כתקף לסוף החורף ולחג הפסח. היינו, שמרגע שמפסיקים להזכיר גבורות גשמים - "משיב הרוח ומוריד הגשם", פשיטא שגם מפסיקים לשאול על הגשמים, היינו לומר טל ומטר. אבל בהמשך הסוגיה, משתמע שהכלל נכון גם על תחילת החורף, היינו על חודשים תשרי-חשוון.

³³ מקור זה הוא הברור ביותר לכך שהמשנה שמפרידה בין הזכרה לשאילה, בין בהפרש ימים זה או אחר, שוב אינה בתוקף מאז שחרב הבית.

³⁴ קטע זה, אפשר שהוא דרשה נפרדת ואפשר שהוא נימוק להלכה "מקום שמזכירין - שואלין" שהתחדשה לאחר חורבן הבית. זאת, משום שארץ ישראל זקוקה לשישה חודשים מלאים של גשם (שגם הם מתקיימים קושי, גם אם נתחיל לשאול בשמיני עצרת ונפסיק בראשון של חג הפסח). רק לעתיד לבוא, כאשר הארץ תיתן תבואתה ופריה בזמנים קצרים יותר, אולי נוכל לחזור ולנהוג כדן המשנה.

³⁵ ראה שהסמך לשיטת רמב"ן הוא הירושלמי שהבאנו בסמוך.

והרמב"ם³⁷ והרא"ש שאף בזמן הזה, בני א"י שואלין את הגשמים רק משבעה בחשון ואילך.³⁸ וכן פסקו הטור שולחן ערוך (סי' קי"א). וכן המנהג פשוט. ומכל מקום הואיל ומיום שמיני עצרת מזכירים אף בא"י משיב הרוח ומוריד הגשם, בדיעבד מי שטעה ושאל טל ומטר החל ממוצאי יום טוב של שמיני עצרת, אינו צריך לחזור, כיון שעכ"פ עונת הגשמים היא, ואין המטר אז סימן קללה. וכדמוכח במתניתין ריש תענית: "מאימתי מזכירין גבורות גשמים ר' אליעזר אומר מיו"ט הראשון של החג, ר' יהושע אומר מיו"ט האחרון של חג, א"ל ר' יהושע לר' אליעזר: הואיל ואין הגשמים בחג אלא סימן קללה למה הוא מזכיר? א"ל ר' אליעזר: אף אני לא אמרתי לשאול אלא להזכיר וכו'". מבואר מכאן שלאחר שמיני עצרת אין הגשמים סימן קללה כלל, כיון שעונת הגשמים היא.³⁹

חורף טוב וגשמים בעיתם ובנחת⁴⁰ מחלקי המים

מים אחרונים: מחותני הרב יוסף יהודה ע"ה שאל פעם, בשם ר' שלמה זלמן אוירבך זצ"ל, מדוע באופן סימטרי בסוף החורף, לא יפסיקו לשאול גשמים 15 יום לפני ט"ו בניסן (בו מפסיקים להזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם), על מנת שהדרים בנהר פרת יעלו לרגל לירושלים לחג הפסח. ניחא לחזור בתחילת החורף, תמיד יחזרו לבתיהם. אבל לעלות לרגל, אולי יימנעו בגלל הגשם. ואמרתיו לו שיש גבול להתחשבות של בני ארץ ישראל בגרים בנהר פרת. בתחילת החורף, בו אנו מצפים ומתפללים לשנה גשומה, מאחרים קצת (הגם שנכנסים לבעיית הרביעה הראשונה וסדר התעניות כפי שראינו לעיל). אבל בסוף החורף, שפעמים רבות יש שנים מעוטות גשמים והצורך בגשם גדול מאד לקראת חודשי הקיץ הארוכים, מבקשים ושואלים על הגשם עד הרגע האחרון! ונראה שהדברים מחוברים היטב לשיטת ר' יוחנן הארץ-ישראלי שראינו לעיל ולכל שיטות הראשונים של חיבור הזכרת גשמים ושאלת הגשמים גם בתחילת החורף מיד לאחר חג הסוכות. ואמר לי חותני ששמח הרב אוירבך על הדברים.

³⁷ שיטת הרמב"ם שלא הספקנו להביאה למעלה, נמצאת רמב"ם בהלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ב הלכה טז: "משבעה ימים במרחשון שואלין את הגשמים בברכת שנים כל זמן שמזכיר הגשם, במה דברים אמורים בארץ ישראל אבל בשנער ובסוריא ובמצרים ובמקומות הסמוכות לאלו והדומין להן שואלין את הגשמים ביום י ששים אחר תקופת תשרי". "מקומות הסמוכים והדומים", משאיר מקום לחשוב שלא כל העולם שמחוץ לארץ ישראל ינהג כבבל (אמריקה וגם אירופה לא בדיוק סמוכות), אבל ככה הבינו מפרשי הרמב"ם. ראה אגב התייחסותו שם בהלכה יז למקומות עם מזג אוויר שונה לגמרי (כולל אולי חצי כדור הארץ הדרומי): "מקומות שהן צריכין לגשמים בימות החמה כגון איי הים הרחוקים שואלין את הגשמים בעת שהן צריכין להן בשומע תפלה. ומקומות שהן עושין יום טוב שני ימים אומר מוריד הגשם בתפלת מוסף של יום ראשון של שמיני עצרת ומתפלל והולך כל ימות הגשמים".

³⁸ חזרנו לשיטת הרא"ש שראינו בקצרה לעיל. ראה תשובה בכלל ד' אות י' בספר תשובותיו. הוא אמנם אינו מסכים עם השיטה שבימינו יתחילו לשאול על הגשמים מיד במוצאי יום טוב האחרון של סוכות (כרמב"ן ואחרים), אבל נלחם בכל עוז שבאשכנז יתחילו לשאול בז' בחשון כמנהג ארץ ישראל (המשנה) ולא כמנהג בבל וכפסיקת הרמב"ם. כל ארץ תעשה כמנהג המתאים לאקלימה ומה שנכון לבלל לא בהכרח נכון לשאר תפוצות הגולה. הוא מציין שם בסיוף שכאשר בא לפרובאנס (מונפלייר) שמח לראות שהם מתחילים לשאול בז' בחשון ולא שישים יום אחרי התקופה כבבל. ראה עוד שם בתשובה הנ"ל שהרא"ש ציווה בשנים שחונות להמשיך לשאול על הגשמים גם אחרי פסח "עד שבועות". הכל לפי צרכי המקום והשעה.

³⁹ סוף דבר, הכריעו רוב הראשונים ובראשם הרמב"ם, הרי"ף והרא"ש, ובעקבותיהם הטור והשולחן ערוך (כנגד רמב"ן, ריטב"א והמאירי), שבני ארץ ישראל ינהגו בשיטת רבן גמליאל במשנה וכפי שקבעה הגמרא בתענית י ע"א: "אמר רבי אלעזר: הלכה כרבן גמליאל" (ראה גמרא תענית דף י והערה 21 לעיל), ולא כשיטת ר' יוחנן וכמהלך הסוגיה בגמרא תענית דף ד הנ"ל, גם לאחר חורבן המקדש. (שיטת ר' יוחנן מוצאת לה הד אולי לפחות בהלכה שמי שטעה ושאל על הגשם לפני ז' בחשון אינו צריך לחזור). ובני חז"ל יעשו מה שיעשו. ראה דבריו של הרב עובדיה יוסף זצ"ל גם בשו"ת יחווה דעת חלק א סימן עג שמסביר את כל העניין מהיסוד ועד ימינו: "למה שאין אנו מתחילים לשאול טל ומטר בברכת השנים אלא החל משבעה בחשון, ואילו הזכרת גשמים בתפילה משיב הרוח ומוריד הגשם אנו מקדימים אותה ליום חג שמיני עצרת ... שאז היא עונת גשמים ... הנה הטעם מבואר במשנה (תענית י' ע"א), לפי שבזמן שבית המקדש קיים היו נוהגים כל קהילות ישראל מכל ארצות פזורים לעלות ליראות את פני ה' שלש פעמים בשנה. ובחג הסוכות לא היו יוצאים לחזור לבתיהם אלא לאחר חג שמיני עצרת, והיה דרוש להם זמן של כשבועיים ימים, בכדי שיספיקו להגיע אל חצריהם וטירותם. ולכן אמרו חז"ל שאין לבני א"י לשאול ולבקש רחמים על הגשם עד יום שבעה בחשון, כלשון המשנה: עד שיגיע אחרון שבשיראל לנהר פרת. ולא ידביקם הגשם בעודם בדרך הביתה. ורק לומר משיב הרוח ומוריד הגשם שהוא שבח להקב"ה, מתחילים מיום חג שמיני עצרת, שהוא עונת גשמים. ולפי דעת הרי"ף והרמב"ם גם לאחר חורבן בית המקדש אין שואלים את הגשמים בברכת השנים אלא החל משבעה בחשון, והסביר הר"ן טעמם ונימוקם, לפי שגם לאחר החורבן היו נקבצים ובאים מכל הסביבות לעלות לרגל לירושלים. ובייחוד אל שריד בית מקדשנו הכותל המערבי, כמאמר חז"ל במדרש רבה (במדרש רבה יא ב, שיר השירים רבה ב ד) על הפסוק הנה זה עומד אחר כתלנו, זה הכותל המערבי שלא זה שכינה משם לעולם, שנאמר והיו עיני ולבי שם כל הימים. וכן אמרו עוד במדרש שיר השירים: הנך יפה רעיתי, זו כנסת ישראל, שהיא יפה בעלייתה לרגל, שנאמר: מה יפו פעמין בנעלים בת נדיב. הנך יפה עיניך יונים. מה יונה זו אף על פי שניטלו גוזליה אינה נוטשת שובכה לעולם, כך ישראל אף על פי שחבר בית המקדש וגלו ישראל מעל אדמתם, לא ביטלו מצות עליה לרגל שלוש פעמים בשנה".

⁴⁰ כתפילת חוני המעגל: "לא כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה" (מסכת תענית פרק ג משנה ח)